Dört Mezhep İmamının Tevil Anlayışına Dair Rivayetler: Eserî Ekolünün Görüşleriyle Karşılaştırmalı Bir Analiz

Burak Demirci

منشورات

Menşûrât-ı Âl-i Asâkir

Günümüz yeni İslami hareketlerinin görünürlük kazanması, yeni mensuplar edinmesi ve bireysel bilinç ile özgürlük ilkeleri doğrultusunda gelişen geleneksel anlayış karşıtı genel eğilim sayesinde popülerlik kazanan yapılardan biri de İslam teolojisinde yer edinen Eserî ekolüdür. Bu ekolün adlandırılmasına ilişkin farklı kavramsallaştırmalar bulunsa da söz konusu anlayış, bilhassa Allah'ın sıfatlarına dair benimsediği yalın yaklaşım ve müteşâbih ayetlerin tefsirinde uyguladığı katı metodolojik ilkelerle temayüz etmiştir.

Günümüzde geniş halk kitleleri, öğrenciler ve popüler medya içeriklerine maruz kalan pek çok birey, söz konusu ekolün öne sürdüğü şu soruyla karşılaşmakta ve neticesinde bireysel bir kimlik çatışması yaşamaktadır:

"İslam teolojisinin iki ana akımı olan Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ekollerinin kurucuları, otoriteleri hususunda icma bulunan dört mezhep imamının itikadî duruşlarına sarih bir biçimde muhalefet etmektedir. İlgili dört imam, teolojik ayetlere dair ayrıntılı bir tevil yahut tefsirde bulunmayıp lafzın zahirini ispat etmekle yetinirken; bu iki geleneksel ekolün

mensupları söz konusu yöntemi benimsemeyerek sonradan ihdas edilmiş metodolojilere ve kurallara bağlı teviller yapmaktadır. Dört mezhep imamı bu bağlamda Eserî ekolünün yaklaşımına bağlı kalmış olduğuna göre, bahsi geçen iki ekolün mensuplarına düşen şer'î yükümlülük, üzerinde uzlaşılan selef itikadına rücu etmektir."

Söz konusu eleştiri ve argümanda temelde şu iddiaların yer aldığı söylenebilir:

1. Dört mezhep imamı, Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerinin benimsediği metodolojilerin aksine, tevil konusunda lafzın zahirini ispat etme hususunda icma etmişlerdir.
2. Eserî ekolü, dört mezhep imamının itikadî ilkelerini takip etmektedir.

Gerek kamuoyunda gerekse okuyucu kitlesinde tezahür eden bu kimlik çatışmasını inceleyebilmek adına bahsi geçen iddialar sırasıyla ele alınacaktır.

1. Birinci İddia:

“Dört mezhep imamı, Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerinin benimsediği metodolojilerin aksine, tevil konusunda lafzın zahirini ispat etme hususunda icma etmişlerdir.”

Bir ekolün, grubun veya kitlenin tevil konusundaki yaklaşımlarını tespit edebilmek adına ilgili ekolün tefsir literatürüne başvurmak en yetkin ve kestirme yoldur. Tevil yalnızca Kur'an-ı Kerim ayetlerine münhasır bir olgu olmamakla birlikte, bu yönteme başvurulduğunda öne sürülen iddianın temelsizliği ve kaynaksızlığı daha açık biçimde tezahür edecektir.

1. 1. Birinci Örnek

Konuya dair en bilinen örneklerden biri olan ve muhtelif surelerde yer alan "Rabbin geldi / Rabbin gelmiştir / Rabbin gelirse" şeklindeki ayet lafızlarını ele alalım. Bu çerçevede Eş'arî ve Mâtürîdî âlimlerinin tefsirlerindeki izahlar ile bu izahların dayandığı selef rivayetlerinin karşılaştırmalı bir analiziyle işe başlanabilir.

Eş'arî ekolünün erken dönem temsilcilerinden ve İmam Eş'arî’nin öğrencilerinin doğrudan talebesi olması hasebiyle ekolün ikinci tabakasında yer alan İbn Fûrek’in tefsirine müracaat etmek faydalı olacaktır. Müellif tefsirinde şöyle demektedir:

"'Rabbin geldi' ifadesinin anlamı şudur: Rabbinin azametini gösteren büyük ayetleri gelmiştir. Bu büyük ayetlerin gelişi, O'nun şanını yüceltmek ve azametini vurgulamak amacıyla doğrudan O'nun gelişi şeklinde ifade edilmiştir."[1]

Benzer bir tevil, Eş'arî ekolünün önde gelen temsilcilerinden olan ve tefsiri Eserî ekolü mensuplarınca da sıklıkla referans alınan İmam Kurtubî tarafından da zikredilmiştir:

"'Rabbin geldi' yani O'nun emri ve hükmü geldi demektir. Nitekim bu izah Hasan (el-Basrî)'den nakledilmiştir. Söz konusu ifade, Arap dilindeki 'muzafın hazfedilmesi' (tamlayanın düşürülmesi) kaidesi gereğince bu şekilde varid olmuştur."[2]

Aynı şekilde Mâtürîdî ekolünün önemli müfessirlerinden ve eseri akademik kurumların müfredatında sıklıkla yer alan Ebü'l-Berakât en-Nesefî'nin tefsirinde şu ifadelere yer verilmektedir:

"İbn Abbas'tan da bu ifadenin 'O'nun emri ve hükmü geldi'

---

[1] İbn Fûrek, Tefsîrü İbn Fûrek, nşr. Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 3/218.

[2] Kurtubî, el-Câmiʿ li-Aḥkâmi'l-Ḳurʾân, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 20/55.

anlamına geldiği rivayet edilmiştir."[3]

İmam Nesefî'nin bu noktada tevilini sahabeden gelen, Kurtubî'nin ise Hasen el-Basrî'den gelen bir nakle dayandırmış olması göz önünde bulundurulmalıdır.

Dolayısıyla bu aşamada, Eş'arî ve Mâtürîdî otoritelerinin tefsirlerinde yer alan bu yaklaşımlar ile dört mezhep imamından nakledilen tevillerin gerçekten birbiriyle çelişip çelişmediğinin incelenmesi gerekmektedir.

- Ahmed b. Hanbel

Ayetlerin tefsiri ve Allah'ın "gelişi" (nüzûl/meydana geliş) hususundaki ifadeleri en çok bilinen dört mezhep imamından biri İmam Ahmed b. Hanbel'dir.

Mütekaddimûn (erken dönem) Hanbelî âlimlerinden Kadı Ebû Ya'lâ, İbtâlü't-Te'vîlât adlı eserinde İmam Ahmed'den söz konusu ayete dair şu rivayeti aktarmaktadır:

"Ahmed b. Hanbel, Hanbel rivayetinde Allah Teâlâ'nın 'Rabbin geldi' (Fecr 89/22) ayeti hakkında şöyle demiştir:

[3] Nesefî, Medârikü't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vîl, Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 3/641.

'Bundan maksat O'nun kudretidir.'"[4]

Bu nakli yetkin Hanbelî âlimlerinden Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de Zâdü'l-Mesîr adlı tefsirinde referans alarak şu değerlendirmede bulunmuştur:

"Kādî Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Hanbel'den şu sözü nakletmiştir: 'Bundan maksat, O'nun kudreti ve emridir.' Ardından şöyle demiştir: 'Bunu Yüce Allah'ın, "Rabbinin emri gelinceye kadar..." buyruğu açıklamaktadır.'"[5]

Netice itibarıyla bu ayetin tevilinde, İbn Fûrek, Kurtubî ve Ebü'l-Berakât en-Nesefî gibi Eş'arî ve Mâtürîdî ekolüne mensup âlimlerin yaklaşımları ile Ahmed b. Hanbel'in yaklaşımı arasında esaslı bir fark bulunmamaktadır. Her iki gelenek de "Allah gelir" şeklindeki lafzi zahiri, karine ve karinaya dayalı vasıflar vasıtasıyla "Allah'ın emri, kudreti yahut ayetleri gelir" anlamına matfuf biçimde tevil etmişlerdir. Dolayısıyla Eserî ekolünün iddia ettiğinin aksine, adı geçen mezhep imamı bu noktada lafzın zahirine çakılı kalmamıştır.

---

[4] Kādî Ebû Yaʿlâ, İbṭâlü't-Teʾvîlât li-Aḫbâri'ṣ-Ṣıfât, nşr. Muḥammed b. Ḥamed el-Ḥamûd en-Necdî (Kuveyt: Dâr Ġarrâs li'n-Neşr ve't-Tevzîʿ, 2013), 158.

[5] İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr fî ʿİlmi't-Tefsîr (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-ʿArabî), 1/174.

1. 2. İkinci Örnek

Bu bağlamda bir diğer temel tartışma odağı, Allah'ın arşa istivasına dair nâzil olan ayetlerdir. Bir önceki örnekte takip edilen yöntem uyarınca; öncelikle Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerine ait tefsir matbuatından pasajlar sunulacak, ardından dört mezhep imamından nakledilen tefsirlerin analitik bir karşılaştırması yapılarak söz konusu iddia değerlendirilecektir.

Eş'arî ekolünün önde gelen temsilcilerinden olan ve bu gelenek içerisinde müstakil bir metodoloji geliştiren Fahreddin er-Râzî, Mefâtîhu'l-Ğayb adlı tefsirinde Tâhâ sûresinde yer alan "Rahmân arşa istivâ etmiştir" ayetinin tefsirinde şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

"Müşebbihe, bu ayeti mabutlarının Arş üzerinde oturduğuna delil olarak ileri sürmüştür. Ancak bu iddia hem aklî hem de naklî delillerle bâtıldır. Bunun çeşitli yönleri vardır. Birincisi şudur: Yüce Allah, Arş da mekân da yokken vardı. Mahlûkatı yarattığında ise herhangi bir mekâna muhtaç olmadı; aksine O, mekândan müstağnidir. Dolayısıyla ezelden beri haiz olduğu sıfat üzere bulunmaktadır."[6]

Benzer şekilde Osmanlı ilmî birikiminin ve medrese geleneğinin önemli simalarından Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi

---

[6] Fahreddin er-Râzî, Mefâtîḥu'l-Ġayb (Beyrut: Dârü İḥyâʾi't-Türâsi'l-ʿArabî), 8/22.

tefsirinde şu ifadelere yer vermektedir:

"Arş üzerine istivâ, mülk ve hâkimiyetten kinaye olarak kullanılan mecazî bir ifadedir. Bu kullanım, taht üzerine oturması imkân dahilinde olan kimseler hakkında başvurulan kinayeden mülhemdir. Nitekim 'Falanca hükümdarlık tahtına istivâ etti' denildiğinde, bununla onun hükümdarlığı deruhte ettiği kastedilir; fiilen tahta oturmuş olması şart değildir. Burada kastedilen ise Allah'ın yüce iradesinin mahlûkatı yaratmaya ve onların işlerini sevk ve idare etmeye taalluk ettiğini beyan etmektir."[7]

Yine Osmanlı ulema geleneğinin belirleyici figürlerinden İbn Kemal Paşa tefsirinde şu hususları kaydetmektedir:

"'İstivâ etti' ifadesi, mülk ve hâkimiyetten kinayedir. Çünkü Arş, hükümdarın tahtı ve hükümranlığını icra ettiği makamdır. Bu sebeple bu ifade, 'hükümran oldu' anlamında kullanılmış, zamanla bu anlamda yaygınlaşarak adeta onunla müteradif hâle gelmiştir. Bununla birlikte bu ifade; azamet, ihtişam, saltanat ve hükümranlıkta tam bir hâkimiyet tasavvurunu da aksettirir. Bütün bunlar,

[7] Ebüssuûd Efendi, İrşâdü'l-ʿAḳli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm (Beyrut: Dârü İḥyâʾi't-Türâsi'l-ʿArabî), 5/6.

hükümdarın fiilen tahta oturmuş olmasını iktiza etmez."[8]

Bahsi geçen metinler tetkik edildiğinde, Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerine mensup âlimlerin; istivâ kavramını hükümdarlık, kudret ve hâkimiyetten kinaye olarak yorumladıkları, ayrıca mekân henüz yaratılmamışken var olan Allah'ın herhangi bir mekâna muhtaç olamayacağı ilkesini temellendirdikleri görülmektedir.

- Ebu Hanife

Ebû Hanîfe'nin istivâ kavramı hakkında serdetmiş olduğu görüşler, gerek rivayet gerekse dirayet açısından hem geçmişte hem de günümüzde yoğun tartışmalara konu olmuştur. Fıkhî ve mezhebî görüşlerin tespitinde imamlardan nakledilen ana ve muteber metinler ile isimler esas alındığı gibi, akaid konularında da yine bu kaynaklara itimat edilmesi ve söz konusu rivayetlerin isnad zincirlerinin detaylıca tetkik edilmesi akademik tutarlılığın bir gereğidir.

Ebû Hanîfe'nin hasta ve ölüm döşeğindeyken imla ettirdiği rivayet edilen el-Vasıyye adlı risalesinde şu ifadeler yer almaktadır:

"Allah'ın Arş üzerine istivâ ettiğini; ancak Arş'a herhangi bir ihtiyaç duymaksızın ve onun üzerinde karar kılmaksızın

---

[8] İbn Kemâl Paşa, Tefsîru İbn Kemâl Paşa, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2018), 6/412.

(yerleşmeksizin) ikrar ederiz. (...) Eğer Allah'ın oturmaya ve bir yerde karar kılmaya ihtiyacı olduğu kabul edilecek olursa, Arş yaratılmadan önce Allah neredeydi? Allah bundan münezzehtir; O, pek yücedir."[9]

İbn Âşir, Medine'deki Ârif Hikmet Yazma Eser Kütüphanesi'nde 226 numarada kayıtlı bulunan nüshaya dayanarak, el-Vasıyye'yi Ebû Hanîfe'den sahih bir isnadla rivayet etmiştir. İlgili nakil, Hanefî mezhebinin temel otoritelerinden ve Bidâyetü'l-mübtedî'nin el-Hidâye adlı şerhinin müellifi olan el-Merğînânî'nin tarikiyle; İbn Semâa'dan, onun Ebû Yûsuf'tan, Ebû Yûsuf'un da Ebû Hanîfe'den aktarmasıyla gerçekleşmiştir. Senedin ayrıntıları söz konusu yazma nüshada eksiksiz biçimde yer almaktadır.[10]

Benzer şekilde büyük Hanefî otoritesi ve muhaddis Molla Ali el-Kârî, Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhü'l-ekber adlı eserine yazdığı şerhte şu ifadelere yer vermektedir:

"Allah hakkında yalan uydurandan yahut O'na mekân, heyet (şekil), yön, müvâcehe (karşı karşıya bulunma), mesafe ve bunlara benzer durumlar nispet eden kimseden daha zalim kim olabilir? Böyle bir kimse hiç şüphesiz İslam

---

[9] Ebû Hanîfe, Mecmûʿu Kütüb ve Resâʾil ve Veṣâyâ el-İmâm el-Aʿẓam Ebî Ḥanîfe, Kitâbü'l-Vaṣiyye (Beyrut: Dârü'l-Ġanîm), 456.

[10] Ebû Hanîfe, Mecmûʿu Kütüb ve Resâʾil ve Veṣâyâ el-İmâm el-Aʿẓam Ebî Ḥanîfe, Editör Mukaddimesi (Beyrut: Dârü'l-Ġanîm), 93-143.

dairesinden çıkmış olur."[11]

Tüm bu analize dayanarak; gerek Ebû Hanîfe'nin kendi ifadeleri gerekse onun fıkhî görüşlerinin tespitinde itimat edilen otoritelerin kendisine yaptığı nispetler dikkate alındığında, adı geçen mezhep imamının tutumu ile Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerinin tefsir ve tevil yaklaşımlarının birebir örtüştüğü söylenebilir.

1. 3. Üçüncü Örnek

Bahsedilen örneklere benzer şekilde pek çok kez tartışma konusu olmuş ve hakkında yapılan akademik çalışmaların halen devam ettiği bir diğer husus ise Allah'a "yed" (Eserî tabiriyle: el) isnadı konusudur. Bu analiz de önceki örneklerde takip edilen sıralama ve metodoloji uyarınca gerçekleştirilecektir.

Eş'arî ekolünün önde gelen muhakkiklerinden, meşhur Eş'arî metni el-Mevâkıf'ın müellifi ve Şerhu'l-Akaid en-Nesefiyye'nin yazarı İmam Teftâzânî'nin de hocası olan Adudüddin el-Îcî tefsirinde şu değerlendirmelere yer vermektedir:

"'Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır" dediler' ifadesi,

[11] Molla Ali el-Kârî, Şerḥu'l-Fıḳhi'l-Ekber (Beyrut: Dârü'l-Beşâʾiri'l-İslâmiyye), 355.

cimrilikten kinaye olarak kullanılan mecazî bir anlatımdır."[12]

Bu bağlamda Mâtürîdî mezhebinin kurucu kuramcısı Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, kendisine nispet edilen Te'vîlâtü Ehl-i Sünne adlı tefsirinde ilgili ayetin izahında şu ifadeleri aktarmaktadır:

" Bunun yanında, 'yed' kelimesinin Allah'a izafe edilmesinden, mahlûkatın eli hakkında anlaşılan hakiki anlamın türetilmesi de mümkün değildir. Zira Arap dilinde 'yed' kelimesi, gerçekte ele sahip olması tasavvur edilemeyen varlıklar için de mecazî anlamda kullanılmaktadır."[13]

Sonuç itibarıyla Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerine mensup âlimlerin genel itibarıyla "yed" ifadesinin Allah'ın mahlûkata benzer hakiki ve cismanî bir ele sahip olduğu anlamına gelmediğini ispat ettikleri anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, dört mezhep imamının konuya ilişkin yaklaşımları da yine bu görüş çerçevesinde mukayese edilerek analiz edilecektir.

- Ebu Hanife

Ebû Hanîfe'den Ebû Mutî' el-Belhî'nin rivayet ettiği ve genel olarak Hanefî literatüründe kabul gören el-Fıkhü'l-ebsat

---

[12] Adudüddin el-Îcî, Câmiʿu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ḳurʾân (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye), 1/481.

[13] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Teʾvîlâtü Ehli's-Sünne, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1426/2005), 3/551.

adlı risalede şu ifadeler yer almaktadır:

"'Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir' (Fetih 48/10). Ancak Allah'ın eli, mahlûkatın ellerine benzemez ve bir organ/uzuv (câriha) olarak düşünülemez. Zira elleri yaratan bizzat Allah'tır."[14]

Ebû Hanîfe'nin bu yaklaşımına istinaden; kendisine fıkhî görüş atfedilmesinde otorite kabul edilen ve Fethu'l-Kadîr'in müellifi olan İbnü'l-Hümâm, meşhur el-Müsâyere metninde Hanefî mezhebinde muteber olan görüşe dair şu değerlendirmeyi aktarmaktadır:

"Duyu âleminde cisimliği çağrıştıran parmak, ayak ve el gibi lafızlardan Allah hakkında varid olanların tamamı, O'nun bir sıfatıdır; ancak bunlar uzuv (câriha) anlamında değildir. Bilakis Allah'ın şanına yaraşır bir anlam üzeredir ve bunun hakikatini en iyi Allah bilir."[15]

- Mâlik b. Enes

İmam Mâlik'ten de bir mezhep imamı olarak "yed" hususunda oldukça katı tutum içeren bazı rivayetler bulunmaktadır.

---

[14] Ebû Hanîfe, Mecmûʿu Kütüb ve Resâʾil ve Veṣâyâ el-İmâm el-Aʿẓam Ebî Ḥanîfe, el-Fıkhü'l-ebsat (Beyrut: Dârü'l-Ġanîm), 335.

[15] İbnü'l-Hümâm, el-Müsâyere, şerh: Kemâleddin İbn Ebî Şerîf, el-Müsâmere (Bulak: el-Maṭbaʿatü'l-Kübrâ el-Emîriyye), 29–30.

Yetkin Mâlikî fakih ve muhakkiki Kadı İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân adlı tefsirinde konuya ilişkin şu rivayeti aktarmaktadır:

"İbn Vehb şöyle demiştir: Mâlik'in şöyle dediğini işittim: 'Kim "Allah'ın eli" ifadesini okurken kendi eline işaret eder veya "Allah'ın gözü" ifadesini okurken kendi gözüne yahut ilgili organına işaret ederse, Allah Teâlâ'yı takdis ve tenzih hususunda bu davranışın vahametini göstermek amacıyla kendisine bu fiile karşılık gelen had/ceza uygulanır. Zira o, Allah'ı kendisine benzetmiş ve O'na mahlûkata ait nitelikler isnat etmiştir. Böylece Allah'a benzettiği uzvuna yönelik de gerekli cezai işlem tatbik edilir.' Bu, tevhid anlayışını koruma hususunda Mâlik'ten önce hiçbir muvahhidin ulaşmadığı derecede ileri bir hassasiyettir."[16]

Zikredilen ilk iddia bu rivayetler bağlamında değerlendirildiğinde; dört mezhep imamının sıfat ayetlerinde istisnasız bir biçimde lafzın zahirini ispat etme hususunda icma ettikleri yönündeki tez, akademik hakikatlerle bağdaşmamakta ve metodolojik açıdan kabul edilemez bir nitelik taşımaktadır. Sunulan örnekler muvacehesinde Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerine mensup âlimlerin, dört mezhep imamının ayetlere yönelik geliştirdiği tefsir ve tevil yaklaşımlarıyla tamamen aynı

[16] İbnü'l-Arabî, Aḥkâmü'l-Ḳurʾân (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye), 4/177.

doğrultuda hareket ettikleri açıkça müşahede edilmektedir.

Eserî ekolü "zahire bağlılık" iddiasında bulunurken, Arap dilindeki mecaz, kinaye ve muzafın hazfi (tamlayanın düşürülmesi) gibi linguistik gerçeklikleri göz ardı etmektedir. İmam Mâlik, İmam Ahmed ve Ebû Hanîfe'nin yaklaşımları göstermektedir ki; dilin yapısında var olan kinayeyi veya mecazı anlamak, lafzın özüne müdahale etmek değil, aksine dilin "gerçek zahirini" doğru tespit etmektir.

2. İkinci İddia:

“Eserî ekolü, dört mezhep imamının itikadî ilkelerini takip etmektedir.”

Bu iddiayı, daha önce zikredilen teolojik meseleler üzerinden adım adım ele alarak Eserî ekolünün muteber âlimlerinin görüşleri ile dört mezhep imamının ilgili konulardaki yaklaşımlarını mukayeseli bir analize tabi tutalım.

2. 1. Allah’ın “İtiyân”ı (Gelmesi) Örneği

Muasır Eserî âlimlerinin en önde gelenlerinden ve günümüzde hiçbir Eserî mensubunun otoritesinden şüphe duymayacağı İbn Useymîn, el-Menâhî el-Lafziyye adlı eserinde şu değerlendirmelere yer vermektedir:

"Bu kişinin İslam dairesinden çıktığını hükmeden kimsenin gerekçesine gelince; onun ifadesinin zahirinin Allah Teâlâ için hareketi ispat ettiği yönündeki değerlendirmesidir. Bu gerekçe ise Allah hakkında hareketin imkânsız olduğunu ve onu ispat etmenin küfür sayıldığını gerektirir. Ancak bu değerlendirme tartışmaya açıktır. Zira Allah Teâlâ, Kitabı'nda kendisi hakkında harekette bulunduğunu ve kıyamet gününde geleceğini bildirmiştir. (...) Dolayısıyla bu nasların ve bunların gerektirdiği anlamın hükmüne göre hareket, Allah hakkında sabit olan bir haktır. Her ne kadar

bu hareketin keyfiyetini idrak edemesek de."[17]

Buna mukabil Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-ekber adlı risalesinde Allah'a mesafe ile hareket nispet edilmesini nefyetmektedir. Zira Allah'ın intikal ve hareketten müstağni olduğunu tespit etmek, ileri düzeyde kelâmî yetkinlik dahi gerektirmeyen temel bir akaid ilkesidir. Bu hususta Molla Ali el-Kârî, el-Fıkhü'l-ekber şerhinde Ebu Hanife'nin sözlerini şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Allah Teâlâ'nın itaat ehline yakın, günah ehline ise uzak olması; fiziksel anlamda mesafenin uzunluğu veya kısalığıyla açıklanamaz. Buradaki 'yakınlık' ve 'uzaklık', hissedilebilir mekânsal bir mesafeyi değil, manevî yakınlık ve manevî uzaklığı ifade etmektedir."[18]

Ayrıca Şâfiî mezhebinin en yetkin muhakkiklerinden, İmam Şâfiî'nin ilmi mirasını tevarüs eden ve mezhebin ikinci kurucusu kabul edilen İmam Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât adlı eserinde İmam Hattâbî'nin Me'âlimü's-Sünen kitabından şu pasajı nakletmektedir:

"Allah Teâlâ hareketle nitelenmez. Çünkü hareket ve

---

[17] İbn Useymîn, el-Menâhî'l-Lafẓiyye (Riyad: Dârü's-Sürayyâ, 1423/2002), 11.

[18] Molla Ali el-Kârî, Şerḥu'l-Fıḳhi'l-Ekber (Beyrut: Dârü'l-Beşâʾiri'l-İslâmiyye), 303.

sükûn, aynı mahalde ardışık olarak tezahür eden iki haldir. Hareket, ancak doğası gereği sükûnla nitelenmesi de imkân dahilinde bulunan varlıklar için söz konusudur. Bu iki durum da sonradan meydana gelen varlıklara (hâdis) ait arazlardan ve yaratılmışların hususiyetlerindendir. Yüce Allah ise bunların tamamından münezzehtir."[19]

Bu çerçevede, gerek mezhep imamlarının gerekse onların ilmî çizgisini sürdüren otoritelerin, Eserî ekolün "hareket" bağlamında geliştirdiği kavrayışa yönelik açık muhalefeti inkâr edilemez bir biçimde ortadadır.

2. 2. Allah'ın "Yed" Sıfatı

Allah'a cismanî niteliklerin ispatını gerektirebilecek sıfatlar hususunda Eserî ekolünün kuramcısı İbn Teymiyye Abdülhalîm el-Harrânî, Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye adlı eserinde şu genel kaideyi ileri sürmektedir:

"Yaratıcının cisim olmadığını bilmek, fıtratın ve apaçık bedihî bilginin doğrudan kavradığı yahut fıtrata yakın öncüllerle bilinen hususlardan değildir. (...) Buna karşılık kelâmcıların birçok grubu bütün bunlara itiraz ederek şöyle demektedir: 'Aksine, kesin aklî deliller bunun tam tersini ortaya koymaktadır. Kendi başına kaim olan (başka bir varlığa muhtaç olmaksızın var olan) her mevcut ancak cisim

[19] Beyhakī, el-Esmâʾ ve'ṣ-Ṣıfât (Mektebetü's-Sevâdî, 2/378).

olabilir; cisim olmayan ise ancak yokluktur (ma'dûm).' Bilinen bir husustur ki, bu görüş fıtrata ve akıllara önceki görüşten daha yakındır."[20]

Burada İbn Teymiyye, Allah'ın cisim olması (tecsîm) fikrinin fıtrata ve selim akla daha yakın olduğunu iddia etmektedir. Bu hususta mezhep imamlarından aktarılan ve neredeyse mütevâtir dereceye ulaşan ifadeleri sunmak karşılaştırma açısından faydalı olacaktır.

Ebû Hanîfe'den oğlu Hammâd b. Ebî Hanîfe rivayetiyle gelen el-Fıkhü'l-ekber risalesinde şu husus kaydedilmektedir:

"O, bir şeydir; ancak diğer şeyler gibi değildir. Buradaki 'şey' ifadesinden maksat, O'nun cisim ve araz olmaktan münezzeh bulunduğunu beyan etmektir."[21]

İmam Şâfiî'nin tutumuna gelince; Celâleddin es-Suyûtî, el-Eşbâh ve'n-nezâir adlı eserinde müellifin şu kaidesini aktarmaktadır:

"Kaide: İmam Şâfiî şöyle demiştir: 'Kıble ehlinden hiçbir kimse tekfir edilmez; ancak bundan mücessime (Allah'a cisim

---

[20] İbn Teymiyye, Beyânü Telbîsi'l-Cehmiyye fî Teʾsîsi Bidaʿihimi'l-Kelâmiyye (Medine: Mecmaʿu'l-Melik Fehd li-Ṭıbâʿati'l-Muṣḥafi'ş-Şerîf), 1/359.

[21] Ebû Hanîfe, Mecmûʿu Kütüb ve Resâʾil ve Veṣâyâ el-İmâm el-Aʿẓam Ebî Ḥanîfe (Beyrut: Dârü'l-Ġanîm), 259.

isnat eden kimse) müstesnadır.'"[22]

Yine bu bağlamda Bağdat Hanbelîlerinin reislerinden Ebü'l-Fadl et-Temîmî, I'tikâdü'l-İmâm el-Mübcell Ahmed b. Hanbel adlı eserinde şu tespiti aktarmaktadır:

"Ahmed b. Hanbel, Allah hakkında 'cisim' ifadesini kullanan yaklaşımı reddetmiştir."[23]

Neticede mezhep imamlarının, Eserî gelenekte beliren bu tür şaz görüşlere açıkça muhalefet ettikleri sübût bulmuştur. Eserî ekolü mensuplarının öne sürdüğü; dört mezhep imamının görüşleriyle tamamen mutabık oldukları ve asıl sapmanın geleneksel İslâmî yorumlarda yaşandığı yönündeki iddianın bâtıl olduğu bu örneklerle inkâr edilemez şekilde belirginleşmiştir.

Eserî söylem, Eş'arîlik ve Mâtürîdîliği "orijinal çizgiden sapmış new-age/sonradan uydurulmuş ekoller" olarak itham ederken; tarihsel vesikalar göstermektedir ki, Eş'arî ve Mâtürîdîlerin tevil ve tenzih kuralları, doğrudan Dört Mezhep İmamı'nın (özellikle Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin) tefsir ilkeleriyle tam bir uyum ve süreklilik içindedir. Dolayısıyla asıl "şaz" (kabul görmüş genel çizginin dışına çıkan) ve mezhep

---

[22] Süyûtî, el-Eşbâh ve'n-Neẓâʾir (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1411/1990), 488.

[23] Ebü'l-Faḍl et-Temîmî, İʿtiḳādü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye), 45.

imamlarının söyleminden sapan yaklaşımın Eserî ekolünün bazı antropomorfik (insan biçimci/mücessimeye yaklaşan) yorumları olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

3. Sonuçlar ve Değerlendirme

Günümüz kamuoyunda ve popüler medya mecralarında Eserî söylem tarafından sıklıkla dile getirilen; Eş'arîlik ve Mâtürîdîliğin Selef anlayışına muhalefet ettiği ve Dört Mezhep İmamı'nın itikadî çizgisinin yalnızca Eserî ekol tarafından temsil edildiği yönündeki iddialar, tarihsel ve metinsel veriler ışığında incelendiğinde metodolojik açıdan temelsiz kalmaktadır. Bu çalışmada ele alınan iki temel iddia çerçevesinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde hülasa edilebilir:

- Tevil Usulünün Tarihsel ve Metodolojik Meşruiyeti:
  Eş'arî ve Mâtürîdî müfessirlerin müteşâbih ayetlerde başvurduğu tevil yöntemi, iddia edildiği gibi sonradan ihdas edilmiş bir ihlal değil; aksine Dört Mezhep İmamı'nın bizzat uyguladığı linguistik ve tefsirî bir yaklaşımdır. Dört mezhep imamının tevil konusunda lafzın zahirini ispat etme hususunda icma ettikleri tezi; İmam Ahmed b. Hanbel'in "Rabbin geldi" (Fecr 89/22) ayetini "O'nun emri/kudreti geldi" şeklinde tevil etmesi ve İmam Mâlik'in tenzih konusundaki katı hassasiyeti gibi açık vesikalar karşısında akademik geçerliliğini yitirmektedir.
- Dört Mezhep İmamı ile Eserî Söylem Arasındaki Ontolojik Ayrışma:
  Eserî ekolünün kendisini Dört Mezhep İmamı'nın

biricik ve katı takipçisi olarak konumlandırmasına karşın; İbn Teymiyye ve muasır temsilcilerinin Allah hakkında "hareket" ve "cisim" kavramlarını fıtrata ve akla uygun bulup ispat etme gayretleri, mezhep imamlarının söylemiyle sarih bir biçimde çelişmektedir. Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel, Allah Teâlâ'yı cisim, araz, uzuv ve mekânsal hareketten tenzih etme hususunda net bir duruş sergilemiş; hatta bu nefiyleri ihlal eden anlayışları İslam akaidinin temel tenzih ilkesine aykırı görmüşlerdir.

Neticede, günümüzde geniş kitlelerin ve gençlerin zihninde oluşturulan "Eş'arîlik ve Mâtürîdîliğin ana gövdeden sapan ekoller olduğu" algısının akademik hakikatlerle bağdaşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla popüler kitle iletişim araçlarının etkisiyle bireysel bir kimlik ve aidiyet çatışmasına giren bireyler için; geleneksel Sünnî kelâm ekollerinin Selef itikadına muhalif olmadığını, aksine Dört Mezhep İmamı'nın ana metodolojik mirasını koruyup güncelleyen yetkin temsilciler olduğunu fark etmek, bu çatışmanın hallinde belirleyici bir role sahiptir.

Vallâhü Veliyyü'l-Hüdâ. Burak Demirci tarafından kaleme alınmıştır.